

5. Международные акты о правах человека: сб. документов / сост. и авт. вступ. ст.: В.А. Карташкин, Е.А. Лукашева. Москва: Изд. группа Норма Инфра-М, 1998. С. 14–18.
6. Нерсесянц В.С. Философия права: учебник для вузов. Москва: Изд. группа Норма Инфра-М, 1997. 652 с.
7. Пуховська А.С. Еволюція розуміння прав людини в контексті юридичного позитивізму. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2013. Вип. 23. Ч. 1. Т. 1. С. 86–91.
8. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре, или принципы политического права. Антология мировой философии: в 4 т. Москва: Мысль, 1970. Т. 2: Европейская философия от эпохи Возрождения по эпоху Просвещения / ред. коллегия: В.В. Соколов и др. 776 с.
9. Сунгуров А. Права человека и другие близкие понятия: подходы к пониманию. URL: <http://www.strategy-spb.ru/print.php?doc=296> (дата звернення: 15.01.2019).
10. Шевцова М.Н. Права человека: некоторые вопросы. Сибирский юридический вестник. 1999. № 4. С. 15–18.

УДК 340.01

КОНЦЕПЦІЯ «ЖИВОГО ПРАВА» ЄВГЕНА ЕРЛІХА THE CONCEPT OF “LIVING LAW” EUGEN EHRLICH

**Подковенко Т.О., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Тернопільський національний економічний університет**

**Фігун Н.І., магістр
Тернопільський національний економічний університет**

Стаття присвячена засновнику соціологічного напрямку в юриспруденції Євгену Ерліху. Підкреслюється важливість наукового проекту Ерліха для подальшого розвитку соціології права, розкриваються основні моменти розвитку його теорії, дається коротка характеристика проблематики цієї теорії. Особливий акцент зроблений на питаннях взаємозв'язку права і держави в соціолого-правовій перспективі, на ролі соціології права в процесах правозастосування.

Ключові слова: Ерліх, праворозуміння, правовий плюралізм, соціологія права, право, живе право, юриспруденція інтересів, соціальний порядок.

Статья посвящена основателю социологического направления в юриспруденции Евгению Эрлиху. Подчеркивается важность научного проекта Эрлиха для последующего развития социологии права, раскрываются основные моменты развития его теории, дается краткая характеристика проблематики этой теории. Особый акцент сделан на вопросах взаимосвязи права и государства в социолого-правовой перспективе, на роли социологии права в процессах правоприменения.

Ключевые слова: Эрлих, правопонимание, правовой плюрализм, социология права, право, живое право, юриспруденция интересов, социальный порядок.

The article is devoted to the founder of the sociological direction in jurisprudence Eugene Ehrlich. The sociological concept of law has the greatest importance in the matter of identifying the connection of law with social relations among all existing concepts in the understanding of law. The sociological concept explores law as the result of the influence of social factors on the system of law norms and the reverse effect of this system on the satisfaction of people social needs. At the base of understanding the law in this concept lies the social nature of law, its influence on social order. Within the sociological approach to the law, the Eugene Ehrlich concept of “living law” reveals an innovative view of the world of law through society, reveals the special nature of law, his certainty by public relations.

E. Ehrlich's concept is based on the conviction that the law is located neither in the legal acts, nor in jurisprudence, nor in the legal process, but in the society itself. The right is disclosed in double order. In one, there are rules that are involved in the resolution of disputes, in the other – rules on which the daily human activities are carried out.

In his concept, E. Ehrlich argues that besides formally operating law, there is an independent social order that is formed spontaneously, based on the mutual agreement of the individual and collective. On his opinion, appearing in society conflicts are solved not so with the help of abstract legal rules, as in the specific circumstances of the participants themselves on the basis of the principle of justice.

In his sociology, the key is the concept of “living law” – the law in the action, in real life. Ehrlich does not insist on the opposition of official and social law and does not exclude the possibility of state law to acquire social power, to become a real call to action – “living law”. He speaks of the existence along with the law, which has already found its official reflection in the written law, “living” law, which, although not enshrined in the official norm, but acts alongside it, and also is the regulator of social relations.

Emphasizes the importance of the scientific project of Ehrlich for the further development of sociology of law, reveals the main points of development of his theory, gives a brief description of the problems of this theory. Particular emphasis is placed on the issues of the relationship between law and state in the sociological and legal perspective, on the role of law sociology in the processes of law enforcement.

Key words: Eugene Ehrlich, comprehension of law, legal pluralism, sociological theory in jurisprudence, law, living law, jurisprudence of interests, social order.

Постановка проблеми. Проблема розуміння права, його змістовного наповнення певними ціннісними характеристиками та його ролі у регулюванні суспільних відносин є однією з одвічних. Не одне покоління філософів, політологів, соціологів і правників у всьому світі протягом тривалої історії людства намагалися сформулювати єдиний підхід до розуміння права, дати відповіді на питання щодо його сутності, можливостей у вирішенні конфліктів і формування того простору свободи, який необхідний кожному, щоб відбутися як особистість – повноправний і повноцін-

ний член суспільства, здатний приймати рішення, розуміти наслідки своїх дій і нести відповідальність за них.

Сучасний плюралізм праворозуміння, який є основою філософського підходу до розуміння права і методологічним підґрунтям загальнотеоретичної юриспруденції, створює реальні можливості для адекватного відображення правової реальності, формування правової культури сучасного суспільства. Визначення права, розроблене в рамках того або іншого типу праворозуміння, є основою для формування правової теорії і подальшого розвитку

законодавства. Саме за таких умов звернення до наукової спадщини представників різних правових шкіл створює якісну картину світу права, стимулює переоцінку багатьох правових явищ, дає можливість по-новому подивитися на взаємовплив права та суспільства, їх певну споріднену єдність і взаємовизначеність. Серед усіх наявних у науці концепцій розуміння права найбільше значення в питанні виявлення зв'язку права із суспільними відносинами має соціологічна концепція права. Соціологічна концепція вивчає право як результат впливу соціальних чинників на систему норм права і зворотний вплив цієї системи на задоволення соціальних потреб людей. В основі розуміння права в цій концепції лежить соціальна природа права, його вплив на суспільний порядок. У рамках соціологічного підходу до права варто зупинитися на концепції «живого права» Євгена Ерліха. Його новаторський погляд на світ права через суспільство розкриває особливу природу права, його визначеність суспільними зв'язками.

Метою наукового дослідження є аналіз загальних положень вчення Є. Ерліха про «живе право» та їх актуальність для правової науки на сучасному етапі. Різноманітні можливості методології соціологічного підходу відповідають сучасному запиту на соціологічний підхід у вивченні права і закону, фокусуючи соціолого-правові дослідження на пізнанні та поясненні суперечливих взаємозв'язків соціокультурних і соціоправових компонентів соціуму.

Ступінь наукової розробки теми. Проблематика соціологічного підходу до права, зумовлена ідеями Євгена Ерліха, і надалі привертає велику увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Дослідження творчості Є. Ерліха здійснюють такі науковці, як М. Антонов, В. Бігун, М. Братасюк, Р. Гаврилук, О. Кобан, В. Марчук, П. Пацурківський та ін. У наукових дослідженнях представників зарубіжної юриспруденції, зокрема К. Кульчара, Д. Лінда, Р. Паунда, М. Ребіндера, В. Фрідмана, також розкриваються основоположні ідеї вчення Є. Ерліха, значимість соціологічного підходу у розумінні права та його критична оцінка.

Виклад основного матеріалу. Євген Ерліх – всесвітньо відомий вчений-юрист, доктор соціології права, професор, ректор Чернівецького університету. Світову славу та визнання вченому принесли дослідження в галузі соціології права, засновником якої по праву вважають саме Євгена Ерліха. Плеяда відомих американських і японських соціологів, таких як Роско Паунд, Отосіро Ісісака, Тетсу Ізокура, називали Є. Ерліха своїм попередником.

Друкована наукова спадщина вченого складає понад 70 праць, які публікувалися переважно німецькою мовою, проте неодноразово перевидувалися багатьма іншими мовами, зокрема англійською, французькою, японською та ін., що свідчить про інтерес до доробку Є. Ерліха й актуальність його поглядів для світової спільноти. Особливе значення в творчості професора має розроблена ним концепція «живого права».

Сама історична епоха вплинула на ідеї й коло наукових інтересів Євгена Ерліха. Живучи на теренах Буковини та Галичини, вчений спостерігав за життям цього полінаціонального краю, де етнічні групи намагалися зберегти культурну ідентичність. Співіснування кількох «правових систем» змусило його засумніватися у трактуванні поняття права, запропонованого такими теоретиками, як Г. Кельзен. Євген Ерліх зазначав, що наявні правові теорії дають неадекватний погляд на правову реальність суспільства, визнаючи право тільки у вигляді суми законів і статутів, значна частина з яких не працює. Вчений зауважив, що не всі положення чинного законодавства застосовуються або виконуються, існує чимало відносин, які взагалі не врегульовані законодавством, однак діють і стосовно них суди часто застосовують інші норми, створені у процесі співжиття – «живе право», як його пізніше назвав Є. Ерліх [1, с. 106].

Євген Ерліх у праці «Про живе право» зазначає: «В Буковині, наприклад, поряд проживають чимало національностей: русини, румуни, німці, євреї, росіяни, словаки, мадяри, цигани. Юрист старого гатунку скаже напевно, що всі вони мають лише одне й те ж цілком однакове право, що діє в усій Австрії. Однак вже навіть поверхневий погляд на речі переконав би його, що кожен з тих народів притримується в усіх своїх правничих відносинах щоденного життя цілком відмінних правових засад. Давній принцип особності (особовості) в праві в дійсності продовжує жити, тільки на папері він заступлений принципом територіальності» [2, с. 194].

Так, існувало багато відмінностей між нормами, за якими жили різні етнічні групи. Закони лише частково відображали життєві потреби суспільства, їхні норми містили багато прогалин або ж залишалися «мертвими», оскільки в суспільстві застосовувалися норми «живого права». Їхня чинність менша порівняно з формальним правом, однак їхнє практичне значення буває інколи навіть більшим, бо існує менша ймовірність наявності правових суперечок, ніж за чіткого формально визначеного права.

Про неможливість застосування одного закону до усіх національностей Ерліх наголошує у праці «Соціологія і юриспруденція» на прикладі сімейного права: «На Буковині діє австрійський цивільний кодекс, чужий закон, сімейне право якого виникло на основі зовсім іншої організації сім'ї» [3]. Отож, традиції сімейного життя різнилися, а тому очевидним є факт, що такий закон був недієвим, «мертвим» для певних соціальних спільнот.

У своїй ранній праці «Вільне правознаходження та вільне правознавство» Є. Ерліх слушно зауважував: «Яким мізерним є вплив норм сімейного права на фактичне життя сім'ї, як зовсім по-іншому у торгівлі та житті тлумачаться і виконуються договори...» [4, с. 182]. Щоб дізнатися, яке право насправді є чинним, вважав вчений, необхідно «відшукати живе право», тобто дослідити та проаналізувати середовище виникнення й дії права як емпіричної реальності.

Яким же способом, за Є. Ерліхом, варто досліджувати «живе право»? Отже, для дослідження «живого права», по-перше, необхідно приділити увагу правовим документам – договорам, установчим документам товариств, заповітам, судовим рішенням. Це перше, з чим стикається юрист, який досліджує реальні правовідносини. Проте водночас вчений застерігає, що не варто розглядати документальний матеріал як єдине джерело, яким представлене реальне правове життя, адже очевидно, що документ з живого права відображає тільки те, що в ньому закріплено [5, с. 12].

По-друге, дослідження «живого права» має відбуватися на основі безпосереднього спостереження за життям і вчинками, вивчення звичаїв, документів, які відображають здійснення «права». Вчений вважав за доцільне у дослідженні «живого права» послуговуватися індуктивною методологією, застосовуючи методи емпіричних соціологічних досліджень, зокрема анкетування, опитування, збирання й аналіз документів тощо [1, с. 107].

З цієї метою у праці «Про живе право» Є. Ерліх розміщує квестіонар для отримання інформації щодо окремих фактів особистих відносин, сімейного та майнового права, службових угод. З його допомогою мислитель намагався отримати додаткові відомості про реальне живе право. Щодо мети створення опитувальника вчений зазначав: «Самозрозуміло, що квестіонар має дати тільки в загальному деякі основи для дослідження: чим самостійніше виходитиме дослідник за ті кордони, чим ширше зрозуміє своє завдання, чим більше спостерігатиме все своїми очима, тим більше зможе відкрити та подати» [6, с. 23].

Все ж дотепер зібраний Є. Ерліхом матеріал не достатньо опрацьований науковцями, не здійснений аналіз актуальності, потрібності та відповідності розроблених питань

сутності дослідження. Є. Ерліх вважав, що дослідженню особистих відносин має сприяти аналіз відповідей респондентів на низку питань, поставлених в опитувальнику, зокрема щодо національної належності, сімейного права, майнового права, умов та оплати праці, купівлі нерухомого майна; службових угод, спадкового права та правової охорони тощо.

Певна частина питань сьогодні є неактуальними. Наприклад: батьки одружують своїх дітей чи діти самі обирають собі наречених? чи трапляється, що одружені сини залишаються у батьківському домі і працюють на нього? що отримують наречений і наречена від своїх родичів? які спори належать до компетенції мирового судді? [2, с. 196]. Серед інших в опитувальнику міститься ряд питань, які не втратили своєї значимості і сьогодні, зокрема: кого народ вважає належним до нації? чи є вирішальним походження? віросповідання? чи трапляється так, що хтось змінює віросповідання, але продовжує належати до своєї нації? [2, с. 197].

Євген Ерліх передбачав, що на створену ним анкету правники будуть надсилати результати своїх досліджень про народне право. Він закликав «якнайскоріше приступити до зібрання тих всіх звичаїв і правових норм, які живуть в народі без огляду на зобов'язуючі закони. Якщо це не наступить зараз, то є небезпека, що найкраща скарбниця народного права пропаде без сліду, бо воно й так раз у раз поступається мертвій букві закону» [2, с. 196]. Відповіді планувалося опублікувати в друкованому органі Товариства українсько-руських правників. Вони мали бути докладними, підкріпленими різноманітними свідченнями, об'єктивними, а не «власним моральним переконанням».

У третій частині праці «Про живе право» вчений наводить приклад правильного оформлення анкетних даних, за зразком яких планувалося їх проаналізувати і лише потім опублікувати.

Роль живого права неодноразово підкреслювалася Є. Ерліхом у багатьох його працях, зокрема у вступі до «Основоположень соціології права» він зазначає: «Центр розвитку права у наш час, рівно як у всі часи, лежить не в законодавстві, не в юриспруденції і не в правозастосуванні, а в самому суспільстві» [7, с. 64].

Вчений вважав, що конфлікти, які виникають у суспільстві, вирішуються більшою мірою не завдяки абстрактним правовим нормам, а з урахуванням конкретних обставин самими сторонами на основі принципу справедливості. У соціології Є. Ерліха на перше місце виходить право в дії.

Варто зазначити, що Є. Ерліх був не тільки теоретиком – він у 1909 р. засновує науково-дослідний семінар (форму практичних занять, щоправда, для випускників, а не студентів) із «живого права». Семінар займався дослідженням звичаєвого права Буковини. Науковець вважав, що семінари «живого права» дадуть «можливість студентам пізнавати науковий метод і пробудять у них свідомість дійсності. «Достатньо було мені, – писав він, – поспілкуватися із студентом п'ять хвилин для того, щоб помітити, як перед ним відкривається новий світ... Тисячі справ, на котрі він до цього часу не звертав ніякої уваги, отримували для нього нове життя... ставали для нього свідками живого права» [8].

Найбільш вагомим внеском Е. Ерліха в розвиток уявлень про функціонування права є звернення ним уваги не на правові норми, тобто положення законодавства, а на реальні правові відносини, які складають зміст «живого права» та які здійснюються в конкретному взятому суспільстві, регіоні, різних соціальних верствах. Це ті правові відносини, що зумовлені господарськими, природними умовами, в яких перебувають учасники відносин, а також традиціями, певними господарськими і торговельними звичаями. До складу «живого права» входять лише юридичні конструкції, права й обов'язки, які фактично використовуються цими суб'єктами.

Є. Ерліх не доводить протилежності офіційного та соціального права й не заперечує можливість державного права набути соціальної значимості, стати реальним заклик до дії – «живим правом». Він говорить про існування поруч із державним правом, офіційно закріпленим у писаному законі, права «живого», яке хоч і не знайшло відображення в офіційній нормі, проте діє поряд із ним і також є регулятором суспільних відносин.

Концепція «живого» права та соціологія Є. Ерліха загалом не намагалася замінити собою юриспруденцію, а лише прагнула змусити її досліджувати соціальну дійсність. Адже джерелом права є суспільство, оскільки закон не здатен вмістити в собі всі сторони людського життя.

Є. Ерліх доводить, що на будь-якому етапі розвитку суспільства правовідносини завжди будуть різноманітніші і динамічніші порівняно з писаними кодексами і законами. «Бажання включити в параграфи кодексу право цілої епохи чи цілого народу є таким же нерозумним, як і бажання зупинити струмок в калюжі – те, що з цього вийде, буде вже не живим струмком, а застоюною водою» [7, с. 479]. Закон завжди буде відставати від живого права.

Є. Ерліх у своїх працях описує «право трьох порядків». Так, «правом першого порядку» є право союзів, яке є фундаментом усієї системи права, адже кожна норма базується, насамперед, на внутрішньому порядку в союзах, а також на юридичних фактах, якими створюється цей порядок. Саме право союзів вчений вважав «живим правом». «Право другого порядку» – це право юристів (наукове і судове право), що цілеспрямовано створюється ними для вирішення конфліктів і суперечок, що виникають у суспільстві. За Є. Ерліхом, «право третього порядку» є державним правом, яке виражається у законах, але вони не регулюють саме життя, а призначені лише для того, щоб охороняти «право першого порядку» і допомагати у вирішенні спорів.

«Живе право» регулює нормальні відносини між людьми в рамках людських союзів. Коли в них виникають конфлікти, живе право поступається місцем «праву юристів», або «державному праву». Ці норми, роз'яснює Є. Ерліх, є правилами поведінки «не для людей, які беруть участь в суспільних відносинах, а для осіб, уповноважених вирішувати конфлікти в судах». Право юристів не рівнозначне закону. Закон є «застиглим і нерухомим державним правом». Воно «часто відстає від соціального права, яке постійно розвивається» і є лише невеликою частиною права. Право юристів покликане вирішувати протиріччя між текстом закону і мінливими потребами життя. Тому на перший план виходить постать судді як «творця права».

Якщо є прогалина в праві чи приписи застаріли, суддя не пов'язаний жорстко державними приписами і може шукати норму «живого права» та на її підставі виносити рішення. Звідси ж і рух «вільного права». Представники цього руху фактично прирівнювали суддю до законодавця, наділяючи його функцією правотворчості. Право юристів відрізнялося рухливістю, а також суперечливістю. Спроби його впорядкування вели до кодифікації, в основі якої, звичайно ж, лежало право юристів. Але воно змінювало свою природу і перетворювалося в закон, тобто державне право.

Живе право є «внутрішнім розпорядком людських союзів» – вільних об'єднань членів громадянського суспільства, захищених державою. Людське суспільство (і його складники – людські союзи) Є. Ерліх визначав як множинність людей, які у взаємовідносинах один з одним визначають деякі правила, що закріплюють їх можливу поведінку і загалом діють згідно з цими правилами. За своєю формою і змістом ці правила є своєрідними нормами, абстрактними наказами і заборонами, що стосуються спільного життя в союзі, зверненими до членів союзу. Люди будують свою поведінку відповідно до цих правил, керуючись насамперед відповідним внутрішнім переконанням.

Вчений доводить, що слід досліджувати фабрики, банки, взірцеві господарства передусім великої осілості та лісицтво і розбирати їх правничий зміст. У кожному з союзів існує автономний «мирний порядок, який регламентує внутрішнє життя союзів і спільну співпрацю в їх межах». Є. Ерліх писав: «Внутрішній порядок людських союзів не тільки був, але і до сих пір є основоположною формою права». Цей порядок і є «живе право». Воно не закріплено в законах і «панує в житті».

Правила внутрішнього порядку в людських союзах створюються шляхом багаторазового повторення членами союзу і застосовуються корпусом професійних юристів, авторитет яких і зумовлює їх соціальну обов'язковість. Ці правила постійно і свідомо змінюються, пристосовуються до динамічного життя; за їхньою допомогою здійснюється управління суспільним життям, керуючі діють не мимоволі, а відповідно до цих правил. Ерліх прагне довести, що норми «живого права» якісно не відрізняються від інших соціальних норм. Важливим фактором дотримання правових та інших соціальних норм є певна залежність особистості від думки того суспільного союзу, до якого вона належить. Певною мірою страх індивіда втратити визнання всередині суспільного союзу, загроза бути вигнаним із нього діють більш ефективно, ніж державні санкції.

Визначивши суть права як порядку союзу, Є. Ерліх джерелом права визначає правові факти. Вирішення цієї проблеми мислитель вбачає в правильному розумінні подвійної природи права. На його думку, суспільне право виникає передусім не з правових положень, а з фактів права. «Право і правові відносини – це абстрактна річ, яка живе в головах людей, а не в реальності, що свідомо сприймається. Не було б ніякого права, якби не було людей. Але як прийнято скрізь, наше уявлення формується з матеріалу, який ми відчуваємо, свідомо запозичуємо як із відчутної, так і з цифрової реальності. В її основі завжди лежать факти, які ми спостерігаємо. Вони завжди повинні бути наявними, перш ніж людський розум взагалі почне розуміти думки про право і правовідносини. Отже, тут знаходиться майстерня права» [3]. Саме таким є джерело права і та рушійна сила, яка дає йому життя, дієвість.

«Живе право» формують чотири типи правових фактів:

- 1) звичай, що веде до встановлення внутрішнього порядку суспільних союзів;
- 2) панування – формує відносини між суб'єктами з різним правовим статусом, наприклад, роботодавцем і працівником;
- 3) володіння – встановлює порядок у сфері майнових відносин, виражається у праві власності;
- 4) волевиявлення – переходить у правові угоди.

Отже, закон, за Є. Ерліхом, – не стільки право, скільки засіб забезпечення права: застосування закону повинне бути підпорядковане тільки цій меті.

Слід зазначити, що Є. Ерліх прагнув розширити поняття права. Він виділяв у суспільному житті такі явища, як мораль, звичай, правила гарного тону та моди, підкреслюючи, що вони впливають на правопорядок і навіть проникають у нього. Як зазначав В. Марчук, Ерліх виходив із того, що питання про співвідношення норм права і позаправових норм є питанням не суспільної науки, а суспільної психології. У такий спосіб він ставив на один рівень і норми права, і норми моралі, звичаї, гарний тон тощо [9].

Є. Ерліх доводить, що правові та позаправові норми за своїм характером є однорідними, тому що є правилами людських дій (вчинків) і тому мають організаційні функції. Такі думки Є. Ерліха правильні. Норми права дійсно не є єдиними правилами поведінки в будь-якому суспільстві і перебувають у тісному зв'язку з нормами моралі, звичаями, з елементарними правилами людського співіснування та іншими соціальними нормами несправного характеру. Усі соціальні норми – це правила людської поведінки. Однак право серед них відіграє особливу роль.

Водночас Вольфганг Фрідман вказує на «три головні слабкості» доробку Є. Ерліха, і пов'язує їх із прагненням мінімізувати правотворчу роль держави. По-перше, Ерліх не дає чіткого критерію розмежування правових та інших соціальних норм. Незважаючи на історичний і соціальний факт їх співіснування, взаємозамінюваність, такий критерій потрібен. По-друге, Ерліх не розрізняє звичай як «джерело» і як тип права. Якщо в обох значеннях звичай домінує у примітивному праві та сучасному міжнародному праві, то в сучасному суспільстві істотним є лише значення звичаю як джерела. Сучасне суспільство потребує чіткого права законодавця. Останнє завжди, різною, щоправда, мірою, залежатиме від фактів права, проте його чинність як права не випливає з фактичного його дотримання. Усі праці Ерліха, вважає Фрідман, пронизані цим нерозумінням. По-третє, Ерліх непослідовний у власній логіці розмежування специфічних правових норм держави і правових норм, у яких наявні соціальні факти лише доповнені санкціями держави. Перші охороняють специфічні інтереси держави, наприклад, конституційний лад, збройні сили, фінансові й адміністративні установи. Й, очевидно, тим більше сьогодні, що такі інтереси держави, а відтак і питома вага відповідних правових норм, кількісно і за обсягом правового регулювання збільшуватиметься. У міру того, як соціальні умови потребують зростаючого державного контролю, держава розширює сфери своїх інтересів. Внаслідок цього звичай поступається спеціально (принагідно) створеному праву, передусім законам і постановам. Водночас право, яке твориться центральною владою, так само часто формує соціальні звички, як і саме себе [10, с. 78–79].

Таким чином, «живе» право, за твердженням Євгена Ерліха, є те, «що входить у життя, стає живою нормою, все інше є лише голе вчення, норма рішення, догма або теорія». Лише те право, яке сформується в процесі суспільного життя як живий порядок, ніким окремо не створений, однак такий, що відповідає потребам життя, є, за Є. Ерліхом, справжнім регулятором суспільних відносин. Тільки в цьому вчений вбачав справжню суть права.

Висновки. У сучасній юридичній науці існує витребуваність на вчення Є. Ерліха про живе право. М. Братасюк підкреслює значення розуміння права Є. Ерліхом як живого, складного, багатогранного явища, тисячами ниток пов'язаного «з життєвими обставинами, живим потоком життя» [11]. Останні публікації свідчать про повернення інтересу до вчення Євгена Ерліха. Прихильники природного права поділяють думку науковця про те, що лише позитивне право не спроможне задовольнити всі потреби суспільства. Висловлюється цілком слушна думка, що теорія Є. Ерліха може стати джерелом свіжого погляду на норму права як факт, тобто погляду з наголосом на її походженні, справжніх причинах виникнення й ефективності, і без посилянь на її практичне застосування та тлумачення.

Пізнання функцій права досягається шляхом з'ясування зв'язку юридичних інститутів із реальним життям суспільства, з його потребами. Результатом такого вивчення є погляд на право як на історично вироблений продукт соціального життя. За штучними установами соціолог відкриває певну соціальну необхідність. Осягнення ж цієї необхідності приводить до розуміння, на його думку, «істинної реальності права, яка є нічим іншим, як реальністю соціального життя. <...> Тепер вже йде мова не про вивчення умовних установлень у межах історичного правопорядку, а про пізнання самих фактичних основ права. <...> Особливістю соціологічного підходу є те, що він не розриває право і життя, а навпаки, підкреслює зв'язок права з життям, з соціальним буттям» [10, с. 59–60].

Як зазначає В. Бігун, обґрунтування висновків вченого за допомогою глибокого знання історії права, правової думки, аналізу тогочасних тенденцій державницького правотворення зумовило вищий, теоретико-філософський

їх рівень, більш обґрунтоване соціологічне розуміння права, держави й суспільства [12, с. 72–73]. Саме тому дослідження оригінального та новаторського наукового доробку Є. Ерліха з ідеологічно-нейтральних позицій

сприятиме кращому розумінню основних положень та ідей науковця і, відповідно, формуванню якісно нових підходів у вирішенні актуальних науково-практичних проблем сучасності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бігун В.С. Євген Ерліх: життя і правознавча спадщина (актуальний наукознавчий нарис). Проблеми філософії права. 2005. № 1. С. 105–126.
2. Ерліх Є. Про живе право. Проблеми філософії права. 2005. № 1. С. 194–200.
3. Кобан О.Г. «Живе право» Євгена Ерліха та сучасні цифрові технології. Актуальна юриспруденція: матеріали науково-практичної інтернет-конференції 06 жовтня 2016 р. URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1348%3A061016-12&catid=160%3A1-1016&Itemid=200&lang=en.
4. Ерліх Є. Вільне правознаходження та вільне правознавство. Проблеми філософії права. 2005. № 1. С. 168–184.
5. Балабанова Д. Становлення поняття «живе право» в сучасній філософії права. Актуальні проблеми державного управління. 2012. № 3. С. 10–13.
6. Кобан О.Г. Вчення Є. Ерліха про живе право: витребуваність сьогоденням. Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 1. С. 22–24.
7. Эрлих Е. Основположение социологии права / пер. с нем. М.В. Антонова; под ред. В.Г. Графского, Ю.И. Гревцова. СПб.: ООО «Университетский издательский консорциум. 704 с.
8. Ребіндер М. Євген Ерліх: деякі сторінки з останніх років життя та творчості. Проблеми філософії права. Міжнародний часопис. Т. III. № 1–2. Київ, Чернівці: Рута, 2005. С. 127.
9. Марчук В.П. Соціологічні теорії права в Німеччині: історія і сучасність. Чернівці, 1998. С. 41.
10. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. Харьков: Право, 2002. 328 с.
11. Братасюк М.Г. Значення поглядів Є. Ерліха на особливості юридичного мислення в контексті правової культури постмодерну. Проблеми філософії права. 2005. Т. III. С. 152–156.
12. Бігун В.С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення: монографія. Київ, 2011. 303 с.